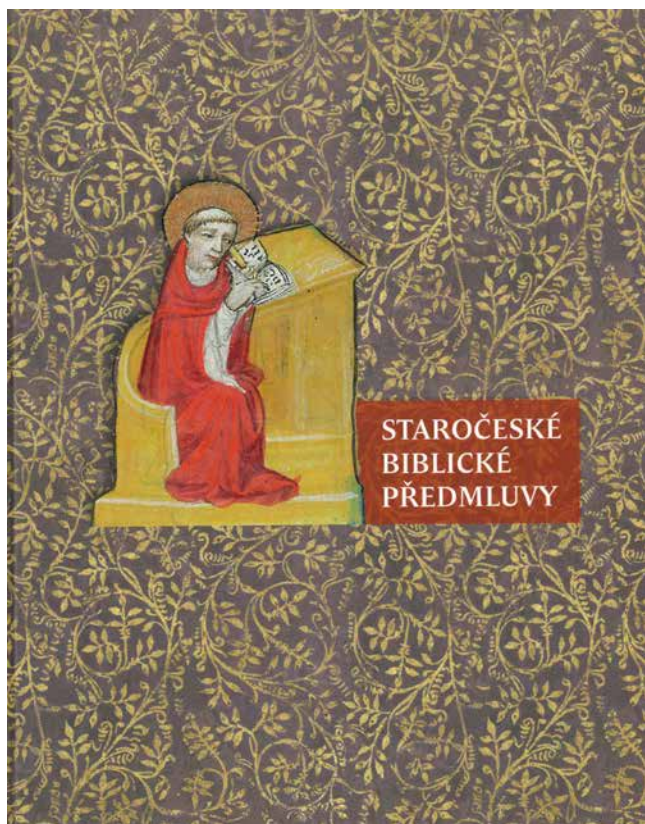

RECEENZE

VOLEKOVÁ, Kateřina – SVOBODOVÁ, Andrea (edd.). *Staročeské biblické předmluvy*. Praha: Scriptorium, 2019. ISBN 978-80-88013-78-5.

Biblické prology ve staročeském překladu a jejich textová tradice

Roku 2019 spatřila světlo světa další monumentální publikace – edice staročeských biblických prologů s doprovodnými studiemi, která je z největší části produktem činnosti oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze a zpracovává dosud poněkud opomíjenou problematiku staročeského překladu biblických prologů. Monumentálnost nevidím ani tak v rozsahu 623 stran knihy či v obrazové příloze (s. 570–588), která v dobře vybraných ukázkách představuje rozmanitost a krásu staročeských rukopisů i úroveň jejich výzdoby, monumentálnost vidím především v důkladně a systematicky propracované edici textů, která zpracovává snad všechny známé rukopisné památky zachycující staročeský překlad prologů (dle přílohy na s. 518–532 je jich 245), a nejsou

opomenuty ani rané tisky (12 tisků). Samotná edice je pak doplněna přehlednými tabulkami (seznam vydávaných prologů na str. 186–188), rejstříkem předmluv v souborné středověké památce, tzv. Prolozích litoměřických (s. 484–486), a zejména dvěma slovníčky – slovníčkem výrazů, jejichž význam může být pro uživatele nejasný a mohl by ztížit pochopení textu (s. 487–502), a slovníkem osobních jmen (s. 503–510). Publikace tak sestává ze tří přirozených částí – úvodních studií (s. 9–171), edice (s. 173–510) a příloh (s. 511–588), za nimiž samozřejmě následuje seznam literatury, nejrůznější rejstříky a resumé (s. 589–623). Jednou z nejdůležitějších příloh je asi nejúplnější publikovaný soupis rukopisů staročeských biblí, včetně zlomků (s. 518–533), v němž jsou zahrnuty i rukopisy, které předmluvy neobsahují.

Vlastní edici textů předchází několik studií o *Staročeském překladu biblických prologů* (autorkami jsou K. Voleková, A. Svobodová, K. Matiasovitsová a M. Homolková), které jsou velmi dobře koncipovány a většina z nich je i vynikající a téměř nezbytnou pomůckou pro pochopení širších souvislostí, v nichž staročeské překlady biblických prologů fungovaly, a jak se různé okolnosti odrazily na jejich podobě a textové tradici. To se týká zejména pojednání o *Latinských prolozích ve středověké biblí* (s. 11–18), které podává přehledně a srozumitelně informace o původu a výskytu biblických prologů ve středověku od výkladu o vzniku a obecném obsahu prologů sv. Jeronýma přes skutečnost, že tyto úvodní texty k jednotlivým biblickým knihám byly ve středověku doplňovány o texty jiných autorů, až po výklad o dvou hlavních středověkých zdrojích, jejichž prostřednictvím se biblické prology tradovaly. Jedním z těchto zdrojů je, pro staročeský překlad bible jakožto jeho přímá předloha naprosto zásadní, tzv. *Pařížská bible*, která se zformovala kolem roku 1230 v pařížském univerzitním prostředí. Druhým je tzv. *Glossa ordinaria*, středověká příručka pro teologický výklad bible, která vznikla s největší pravděpodobností také ve Francii a obsahuje podrobné komentáře biblického textu, založené zejména na výkladech církevních Otců. Jakýmsi přechodem k další obsáhlé kapitole je přehled nejstarších biblických prologů do vernakulárních jazyků (s. 16–18) – zde je poněkud nepatřičně zmíněn *Proglas sv. Konstantina-Cyrila*, který je úvodem překladu evangelního textu do staroslověnštiny, uvážíme-li, že jde o překlad do staroslověnštiny, tedy do liturgického jazyka, nikoli do jazyka vernakulárního. Co se týče nejstarších překladů bible

do francouzštiny a angličtiny, v těch se v různém množství prology objevují, zatímco v německém a nizozemském překladu jsou předmluvy autorské. Tato skutečnost opět nepřímo podporuje spojitost staročeského překladu bible, včetně biblických prologů, s francouzským prostředím a zároveň dokresluje evropskou situaci, ve které překlad kolem poloviny 14. století vznikal. Kromě čtivosti, informativnosti a přehlednosti výkladu je třeba pochválit i bohaté a vyčerpávající odkazy na relevantní vědeckou literaturu a edice latinských textů i vysvětlivky pod čarou, které mnohdy přinášejí zásadní informace, aniž by jimi byl přetížen hlavní text.

Předmluvám samotným se věnují dvě další podkapitoly, z nichž v první, *Překlad latinských biblických prologů do češtiny* (s. 18–86), autorky hodnotí nekompletnost překladu předmluv v první redakci staročeské bible. V té byly některé prology vynechány, jiné zase nahrazeny autorskými či kompilovány z několika latinských, až byl počátkem 15. století pořízen souborný překlad biblických předmluv známý v nejstarším opise nazývaném „Prology litoměřické“, z něhož čerpali autoři dalších redakcí staročeské bible. Druhý opis souhrnného překladu prologů do češtiny, tzv. „Prology kapitulní“ dodává i výklad o hebrejských jménech a z rozboru textu vyplývá, že i tento souborný překlad vychází z prologů známých z tzv. *Pařížské bible*. Výběrové hodnocení slovní zásoby ukazuje, že texty obsahují mnoho termínů, pro něž museli překladatelé hledat vhodné české výrazy, a že se hojně používají výrazy známé z latinsko-českého slovníku mistra Bartoloměje z Chlumce, zvaného Klaret. Některé z těchto „klaretismů“ se často vyskytují i v biblických textech (např. *čtena* = písmeno, *hlavna* = kapitola, *ochechule*, *živel*), jiné jsou doloženy kromě slovníku pouze v prolozech (např. *popisáč* = písař, sepisovatel). K první redakci staročeského překladu bible a nejstaršímu překladu žaltáře se hlásí prology užitím výrazu *hospodin* (za lat. *dominus*, v dalších redakcích stč. bible je to *pán*) aj. Analyzované vybrané výrazy (celkem 79) jsou uváděny v kontextu v citátu českého překladu i latinského textu či textů. Závěry textologického zkoumání naznačují, že si při překladu prologů pomáhal český překladatel příručkou *Expositiones prologorum Bibliae* Guillelma Brita, což dokládají některé dodatky přímo v textu, které jsou překladem příslušných vysvětlivek v Britově spise. Z jazykového hlediska jsou jistě velmi zajímavé doplňky překladatelů či korektorů ve formě vysvětlivek nejasných pojmů anebo synonymních výrazů, které by mohly lépe vystihovat cizojazyčné slovo. Takové větší množství ekvivalentů pak bývá buď přidáno za spojkou *neb/nebo/anebo*, nebo připsáno na okraji či uvedeno vysvětlovací částicí *točís//točisto*. V některých případech měli pak korektori zjevně jinou latinskou předlohu než překladatel, mnohdy byly později červeně podtrhávány právě dodané výrazy a vysvětlivky, které v latinském textu nebyly. Všechny tyto informace jsou pro uživatele edice velmi důležité, protože ho bezprostředně uvádějí do problematiky existujících zápisů prologů a umožňují mu pochopit i příčiny problémů při zpracování kritické edice textů a zachycení velkého množství lexikálních variant. Stejně důležitý je i navazující výklad o tom, které konkrétní texty předmluv se vyskytovaly v biblích jednotlivých staročeských redakcí i v nejstarších tiscích, takže si zájemce může přesně najít redakci bible, která ho zajímá, a poučit se o typu proložních textů v ní obsažených.

Ve druhé podkapitole, *Komentář k jednotlivým staročeským předmluvám* (s. 86–150), jsou systematicky uvedeny základní údaje o jednotlivých prolozech, které jsou seřazeny podle biblických knih. Nejdříve, samostatně stojí pojednání o prologu k celé bibli (3.1, s. 86–90), který je také nejrozsáhlejším z proložních textů, dále jsou zpracovány v jednom oddíle (3.2, s. 91–120) předmluvy ke starozákonním knihám a konečně ve třetím oddíle prology ke knihám *Nového zákona* (3.3, s. 120–148). Mimo samotné předmluvy stojí seznam krátkých obsahů jednotlivých kapitol bible s českým incipitem „Jakož die svatý Jeroným“ a zařazení tohoto textu do předkládané edice je výborným rozhodnutím, protože přináší jedinečný překlad těchto obsahů do češtiny. Články o každé z předmluv jsou pravidelně obsahově strukturované, což uživateli výrazně usnadňuje orientaci: nejdříve je kromě incipitu staročeského znění uveden i incipit latinský a u obou pak odkaz na příslušnou edici textu; následuje výklad o obsahu a okolnostech vzniku prologu, při jaké příležitosti a kým byl sepsán, v případě textů sv. Jeronýma se většinou připomínají i souvislosti s jeho překladem dané biblické knihy; poté jsou uvedeny staročeské rukopisy, v nichž je daný prolog dochován, případně je okomentována jeho distribuce v nich; pokud se prolog vyskytuje v několika překladech nebo úpravách překladu, je tato skutečnost také rozebrána, včetně odkazů na bible, v nichž se jednotlivé překlady či jejich varianty vyskytují. V případě, že se před danou biblickou knihou vyskytuje v některých staročeských rukopisech i jiná předmluva (to se týká většiny knih; po jednom prologu má Pentateuch jako celek, Genesis, Jozue, knihy Královské, Ezdráš, Tobiáš, Judit, Ester, Kazatel, Píseň písní, kniha Moudrosti, Sirachovec, Pláč Jeremiášův, Baruch, Ezechiel, Nový zákon jako celek, evangelium sv. Marka a sv. Jana, List Filemonovi, List Laodicenským, List apoštola Jakuba a Judova epištola), je jí věnován podobně strukturovaný zápis za textem pojednávajícím o první, v rukopisech frekventovanější předmluvě.

Poněkud odlišného charakteru je poslední úvodní studie, *Výzdoba biblických předmluv v rukopisech českých biblí* (s. 155–171), jejímž autorem je Tomáš Gaudek. Věnuje se výzdobě u textu předmluv v rukopisech staročeských biblí první redakce, v *Bibli drážďanské, litoměřicko-třeboňské a olomoucké*, velkou část studie i s příslušnou obrazovou dokumentací soustřeďuje na nejstarší zápis souboru staročeských textů prologů v *Bibli litoměřicko-třeboňské*, na tzv. Prology litoměřické. Hlavními zdobnými elementy byly ornamentální iniciály, u předmluv byly v mnohem menším počtu iniciály s figurativní výzdobou. V *Bibli drážďanské* pak identifikuje práci dílny Mistra Křižovnického brevíře, která fungovala v Praze ve druhé třetině 14. stol., čímž se potvrzuje i místo a doba vzniku rukopisu, která se obvykle stanovuje na 60. léta 14. století. Zmíněná iluminátorská dílna má blízko zejména k italské tradici, která pak byla dále rozvíjena v Záalpi. Velkou pozornost věnuje rozboru figury vyobrazené na začátku prologu k celé bibli – tedy na prvním vyobrazení v bibli. Zatímco u *Drážďanské bible* jde o poněkud netypické vyobrazení sv. Jeronýma jako vousatého muže v mnišské kutně (oproti typickému středověkému vyobrazení jako bezvousého kardinála v kardinálském klobouku), v *Bibli litoměřicko-třeboňské* je podle všeho vyobrazen Aristoteles, což souvisí s textem dané předmluvy.

Vyobrazení sv. Jeronýma na začátku prologů je typické, zatímco středověké vyobrazení Aristotela, obzvláště na začátku proložního souboru je zcela ojedinělé. Kromě těchto iluminací jsou popsány i některé další originální motivy.

Vlastní edice

Vlastní edici předchází rozsáhlá ediční poznámka (s. 174–185). Její rozsah je daný zejména množstvím editovaných textů (celkem 124 předmluv) a jejich různým zastoupením i podobou v dochovaných pramenech. Navíc je třeba uvážit, že některé z proložních textů existují v natolik odlišných českých verzích (v dvojích či výrazně revidovaných překladech), že je bylo snadnější a přehlednější vydat ve dvou či třech základních verzích s příslušnými poznámkami a různocněními. Domnívám se, že tento postup byl jediný možný a naprosto správný. Práci také ztěžoval fakt, že překlady jednotlivých latinských předmluv jsou zastoupeny v různém množství staročeských biblí, a proto je u každého prologu třeba přesně uvádět výčet pramenů. Autorky se potýkaly s velkým množstvím problémů, které se jim nakonec podařilo vyřešit excelentně a samotná edice je výborně uspořádaná, přináší maximální množství informací v kritickém i parakritickém aparátu a zároveň není ani v jedné své části přetížena, takže se s ní uživateli dobře pracuje.

Řazení proložních textů v zásadě sleduje pořádek biblických knih a jejich seznam i s údajem o stránce v edici je uveden před edicí textů. Právě v seznamu může uživatel přehledně zjistit, ke kterým biblickým knihám se ve staročeských biblích nachází dva či více prologů.

Edice staročeského textu / staročeských textů jednotlivých předmluv je vždy opatřena **záhlavím**, v němž jsou uvedeny všechny rukopisy, v nichž se daná předmluva nachází, včetně označení příslušných folií. Pokud je daný prolog znám ve dvou staročeských překladech, nebo ve výrazně redigovaném překladu, je zachycen i údaj o tom, ve kterých rukopisech je která varianta. Pokud existuje edice staročeského textu, je tento údaj také v záhlaví. U překladových prologů je vždy uvedena i latinská předloha s odkazem na incipit podle Stegmüllerova¹ soupisu (pro srovnání je v přílohách i soupis prologů v *Pařížské bibli* a v *Glosse* také s příslušnými incipity, s. 512–517) a údaje o edici latinského textu. Vlastní **základní text českého prologu** je transkribován podle vžitého způsobu z pečlivě vybraných rukopisů, většinou jde o nejstarší dochovaný doklad daného prologu (z *Bible drážďanské*, *Prologů litoměřických*, několik textů je vydaných podle *Bible milánské*, *Bočkovy*, *mikulovské* a *boskovické* – přehledně je podán seznam všech prologů a rukopisů či tisků, z nichž byly základní texty vzaty na s. 534–541 v tabulce č. 5 „Soupis staročeských biblických předmluv“), upravené či odlišné překlady jsou pak vydávány opět se základním textem z nejstarší známé památky. Zásady pro transkripci respektují ustálenou praxi, doplňují tedy na etymologických místech např. rozdíl mezi staročeskou dvojhláskou dlouhou (ie) a krátkou (ě), nebo zapisují délku samohlásek z velké části podle současné češtiny, ačkoliv v nejstarších zde zpracovávaných rukopisech kvantitativně nebývají

spolehlivě či vůbec vyznačeny. To by sice každý absolvent bohemistiky (právě bohemisté jistě tvoří hlavní zamýšlené cílové publikum) měl vědět, nicméně pro další možné uživatele by bylo dobré připomenout i tyto základní skutečnosti, aby nedošlo k chybné interpretaci jako např. k považování v transkripci doplněných samohláskových délek za doklady přímo z rukopisu. Základní text prologu je přepsán souvisle s číslovými řádky (vždy po pěti) a bez jakýchkoli dalších znaků či grafických zvláštností. Dobrým a přehledným řešením je vpisování komentářů a vysvětlivek samotného překladatele do kulatých závorek přímo do textu, protože tak není narušena pozornost uživatele hledáním v některé z částí **poznámkového aparátu**. Ten je rozdělen na tři části – v provedení jsou to tři odstavce, z nichž každý je označen vlastní značkou, která na první pohled signalizuje druh poznámek. V **prvním** poznámkovém odstavci jsou uvedeny odkazy na citaci biblického textu nebo textu autoritativních autorů (např. Aristoteles, Augustinus, Brito, Plato aj.) – citovaná biblická místa a místa z textů autorit jsou uvedena i ve zvláštním rejstříku na s. 610–613). Ve **druhém** poznámkovém odstavci se nacházejí údaje parakritického aparátu jako zvláštnosti v některé z verzí, např. vynechávka v textu, anebo nepřesnosti či výrazné varianty oproti latinské předloze, stejně jako poznámky nebo opravy korektorů, anebo grafické zvláštnosti zápisu. Ve **třetím**, nejobsáhlejším odstavci pak nalezneme různocnění ze všech staročeských rukopisů a tisků, které daný proložní text obsahují. Vzhledem k velkému množství srovnávaných rukopisů (tabulka s uvedením seznamu všech rukopisů včetně údaje o tom, kolik je v dané památce zachovaných předmluv, je na s. 542–550) – počty se u jednotlivých předmluv liší od dvou pramenů (např. u druhé předmluvy k Habakukovi) až po 38 pramenů první předmluvy k Evangelium sv. Lukáše – bylo nezbytné přesně vymezit druh zachycených variant. Ty byly vybrány velmi účelně a zcela dostatečně pro posuzování samotného textu a textové tradice. Zachycují se varianty lexikální, vybrané varianty morfologické a vynechávky či doplnění v textu, zatímco hláskoslovné varianty či dubletní tvary jedné gramatické kategorie zachyceny nejsou.

Ač je na začátku publikace uvedeno moto naznačující skromné přezírání světské slávy a zároveň víru v kvalitu odvedené práce („Aniž žádáme chvály lidské, aniž se hanění strachujeme“), dovolím si toto opus magnum zcela nestranně a objektivně pochválit, neboť jde o edici, která beze zbytku vyčerpává dané téma, a bude tak zcela jistě nadčasovou příručkou nejen pro studium textové tradice biblických prologů, ale i jazyka, překladové techniky a v neposlední řadě i tradice staročeského, ale i obecně slovanského překladu bible. Svým přístupem, metodologickou a editorskou pracovitostí může být tato publikace vzorem pro edice slovanských textů dochovaných ve středověkých památkách.

Petra Stankovska

Slovanský ústav AV ČR
oddělení paleoslovenistiky a byzantologie
Valentinská 1
110 00 Praha 1

¹ STEGMÜLLER, Fredericus. *Repertorium Biblicum Medii Aevi. I–XI*. Matriti 1950–1989.